

O‘QUVCHILARDA MAS’ULIYAT TUYG‘USINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Maxmudov Nu‘monjon Mamajonovich

Andijon viloyati Baliqchi tumani 52-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini rivojlantirishning psixologik asoslari, uning shaxs kamolotidagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Mas’uliyat hissining shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillar, jumladan, oila muhiti, ta’lim muassasasi, tengdoshlar bilan munosabatlar hamda individual-psixologik xususiyatlarning roli tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarda mustaqillik, burch hissi, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish, qaror qabul qilish va natijalar uchun javobgarlikni his etish ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali psixologik usullari bayon etilgan. Maqolada mas’uliyatli shaxsni tarbiyalashda pedagog va psixolog hamkorligining ahamiyati ham asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik rivojlanish, shaxs kamoloti, motivatsiya, o‘zini o‘zi boshqarish, burch hissi, javobgarlik, mustaqillik, tarbiya, psixologik omillar, ijtimoiylashuv, ta’lim-tarbiya jarayoni, psixologik qo‘llab-quvvatlash, shaxsiy rivojlanish.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri nafaqat bilimli, balki yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan va o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his eta oladigan shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Jamiyatning jadal rivojlanishi, axborot oqimining keskin ortishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish va rivojlantirish masalasini yanada dolzarb etib qo‘ymoqda. Chunki mas’uliyat hissi shaxsning o‘z vazifalariga ongli yondashishi, qabul qilgan qarorlari va amalga oshirgan faoliyati natijalari uchun javob bera olishi, jamiyat talablariga mos ravishda harakat qilishi bilan namoyon bo‘ladi. Mas’uliyat insonning eng muhim ijtimoiy-psixologik sifatlaridan biri bo‘lib, u shaxsning maqsadga intilishi, intizomlilik, mustaqilligi va o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarda ushbu sifatni rivojlantirish kelajakda ularning hayotiy muvaffaqiyatlari, kasbiy faoliyati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mas’uliyatli o‘quvchi o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni vijdonan bajarishga, vaqtni to‘g‘ri taqsimlashga, bilim olishga mas’uliyat bilan yondashishga hamda o‘z xulq-atvorini nazorat qila olishga intiladi. O‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usining shakllanishi murakkab psixologik jarayon hisoblanadi. Bu jarayonga oila, maktab, tengdoshlar jamoasi, ijtimoiy muhit va shaxsning individual xususiyatlari sezilarli

darajada ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi, pedagoglarning o'quvchilarga bo'lgan munosabati, jamoada qabul qilingan qadriyatlar hamda bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi mas'uliyat hissining rivojlanishida muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni ularda javobgarlik, burch hissi va ijtimoiy faollikning shakllanishiga xizmat qiladi. Psixologiya fanida mas'uliyat shaxsning ongli ravishda o'z faoliyatini boshqarishi, o'z majburiyatlarini anglab yetishi va ularni bajarishga bo'lgan ichki tayyorgarligi sifatida talqin etiladi. Mas'uliyatning rivojlanishi motivatsiya, o'zini o'zi nazorat qilish, refleksiya, irodaviy sifatlilar va axloqiy qadriyatlarining shakllanishi bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli o'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirish psixologik-pedagogik faoliyatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Mas'uliyat tuyg'usi shaxsning o'z xatti-harakatlari, qarorlari va faoliyati natijalari uchun javob bera olish qobiliyatini ifodalovchi muhim psixologik sifat hisoblanadi. Ushbu sifat insonning ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyati, shaxsiy kamoloti va jamiyatdagi o'rini belgilovchi asosiy omillardan biridir. O'quvchilik davrida mas'uliyat hissining shakllanishi keyingi hayot bosqichlarida shaxsning mustaqil qaror qabul qilishi, o'z oldiga maqsad qo'yishi va unga erishish yo'lida qat'iyat bilan harakat qilishiga zamin yaratadi. Psixologik nuqtai nazardan mas'uliyat insonning o'z vazifalarini anglab yetishi, ularga ongli ravishda yondashishi va o'z faoliyatining oqibatlarini baholay olishi bilan tavsiflanadi. Mas'uliyat hissi bolaning tug'ma xususiyati emas, balki tarbiya, ta'lim va ijtimoiy tajriba jarayonida shakllanadigan murakkab shaxsiy sifaddir. Shu sababli o'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirish uzluksiz va tizimli psixologik-pedagogik ta'sirni talab etadi. Mas'uliyat tuyg'usining rivojlanishida motivatsiya muhim o'rin tutadi. Motivatsiya o'quvchini muayyan faoliyatga undovchi ichki va tashqi omillar yig'indisidir. Agar o'quvchi o'qishning maqsadi va ahamiyatini chuqur anglab yetsa, unda bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyoj shakllanadi va bu mas'uliyat hissining kuchayishiga xizmat qiladi. Ichki motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilar topshiriqlarni majburiyat sifatida emas, balki o'z rivojlanishining muhim qismi sifatida qabul qiladilar. Natijada ular vazifalarni o'z vaqtida bajarishga, bilimlarini mustaqil ravishda boyitishga va o'z faoliyatini nazorat qilishga intiladilar.

O'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usining shakllanishida oilaning roli beqiyosdir. Oila bolaning ilk ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, unda mas'uliyatning dastlabki ko'rinishlari shakllanadi. Ota-onalar tomonidan bolaga yoshiga mos vazifalarning yuklatilishi, unga ishonch bildirilishi va mustaqil harakat qilish imkoniyatining yaratilishi mas'uliyat hissining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, bolaning barcha ishlarini kattalar bajarib qo'yishi yoki uni ortiqcha nazorat qilish

mas'uliyatning shakllanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli oilada bolaga mustaqil qaror qabul qilish va o'z harakatlari natijalarini baholash imkoniyatini berish muhim hisoblanadi. Maktab va ta'lim jarayoni ham o'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usini rivojlantiruvchi asosiy omillardan biridir. Ta'lim muassasasida o'quvchilar turli vazifalar, qoidalar va majburiyatlar bilan yuzlashadilar. Darslarga tayyorlanish, uy vazifalarini bajarish, maktab ichki tartib-qoidalariga rioya qilish va jamoat ishlarida faol qatnashish mas'uliyat hissining rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagoglarning o'quvchilarga nisbatan adolatli va talabchan munosabati ham mas'uliyatli xulq-atvorning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi o'quvchini faqat nazorat qiluvchi shaxs emas, balki uning mustaqil fikrlashi va javobgarlik hissini qo'llab-quvvatlovchi hamkor sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Mas'uliyat tuyg'usining rivojlanishida o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalari ham muhim rol o'ynaydi. O'zini o'zi boshqarish shaxsning o'z his-tuyg'ulari, xatti-harakatlari va faoliyatini ongli ravishda nazorat qila olish qobiliyatidir. O'quvchilarda vaqtni to'g'ri rejalashtirish, maqsad qo'yish, vazifalarni ustuvorlik darajasiga ko'ra taqsimlash va o'z faoliyatini tahlil qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish mas'uliyat hissining mustahkamlanishiga yordam beradi. Bunday ko'nikmalarga ega bo'lgan o'quvchilar o'z vazifalariga mas'uliyat bilan yondashadilar va qiyinchiliklarga duch kelganda ham o'z maqsadlaridan voz kechmaydilar. Tengdoshlar jamoasi ham mas'uliyat tuyg'usining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi sinf jamoasida o'z o'rniga ega bo'lishga intiladi va jamoa tomonidan qabul qilingan me'yorlarga moslashadi. Guruhli topshiriqlar, jamoaviy loyihalar va ijtimoiy tadbirlar davomida o'quvchilar o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish orqali javobgarlik hissini rivojlantiradilar. Jamoa oldidagi mas'uliyatni his qilish ularda intizom, hamkorlik va o'zaro hurmat kabi sifatlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Mas'uliyat tuyg'usining rivojlanishi o'quvchilarning irodaviy sifatlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Qat'iyatlilik, sabr-toqat, maqsadga intilish va qiyinchiliklarni yenga olish qobiliyati mas'uliyatli xulq-atvorning muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Irodaviy sifatlari rivojlangan o'quvchilar o'z oldilariga qo'yilgan vazifalarni oxirigacha bajarishga intiladilar va yuzaga kelgan muammolar oldida taslim bo'lmaydilar. Shu sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarning irodaviy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar va treninglarni tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirishda rag'batlantirish va konstruktiv baholash usullaridan foydalanish ham samarali natijalar beradi. O'quvchining erishgan yutuqlarini e'tirof etish, uning sa'y-harakatlarini qadrlash va muvaffaqiyatlarini qo'llab-quvvatlash mas'uliyatli xatti-harakatlarni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, xatolar uchun faqat jazolash usulidan foydalanish emas, balki ularning sabablarini

tahlil qilish va to'g'ri xulosalar chiqarishga yordam berish muhimdir. Bunday yondashuv o'quvchida o'z harakatlari uchun javobgarlik hissining shakllanishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda o'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirishda psixologik xizmatning o'rni ham tobora ortib bormoqda. Maktab psixologlari tomonidan o'tkaziladigan diagnostik tadqiqotlar, individual suhbatlar, psixologik treninglar va maslahatlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Psixologlar o'quvchilarning motivatsion sohasi, o'zini o'zi baholash darajasi va ijtimoiy moslashuv xususiyatlarini o'rganish orqali ularda mas'uliyat hissini rivojlantirishga qaratilgan samarali tavsiyalar ishlab chiqadilar. Shunday qilib, o'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali psixologik jarayon bo'lib, u oila, maktab, tengdoshlar muhiti, motivatsiya, o'zini o'zi boshqarish va irodaviy sifatlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Ushbu omillarning uyg'unligi o'quvchilarning har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlovchi va jamiyat oldidagi burchini anglaydigan shaxs bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yo'ldoshev J.G'. **Ta'lim menejmenti va boshqaruv asoslari**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017..
2. G'oziev E.G. "Umumiy psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
3. Davletshin M.G. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
4. Rasulov A. "Maktab psixologiyasi asoslari". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
5. Ziyonet axborot-ta'lim portali materiallari: www.ziyonet.uz
6. UNESCO. "School Violence and Bullying: Global Status Report". – Paris, 2019.
7. Internet ma'lumotlari